

12^ο Συνέδριο «Ελληνική Γλώσσα και Ορολογία»
Αθήνα, 7-9 Νοεμβρίου 2019
(<http://www.eleto.gr/gr/Conference12.html>)

Αφιερωμένο στον Ιπποκράτη

Σάββατο, 9 Νοεμβρίου 2019, 17:00–19:00

Ανοικτή συζήτηση:

Η ορολογία της ιατρικής, χτες–σήμερα–αύριο

(Συζήτηση γλωσσικών και ορολογικών ζητημάτων που αφορούν
την ορολογία της ιατρικής στη διαχρονία της)

Τα ἄπαξ λεγόμενα στο έργο της Ιπποκρατικής Συλλογής «Παραγγελίαι»

Χρήστος Γιαπιτζάκης
*Επίκουρος Καθηγητής Ιατρικής Σχολής
Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών*
(cyapi@med.uoa.gr)

Ο Ιπποκράτης ο Κώος (460-377 π.Χ.) αναγνωρίζεται διεθνώς ως ο πατέρας της επιστημονικής ιατρικής, που είναι ελεύθερη από θρησκευτικές και μαγικές πεποιθήσεις και βασίζεται στην παρατήρηση των κλινικών συμπτωμάτων και στην ορθολογική διάγνωση^{1,2,3,4}. Η μετάβαση από τον προ-ιπποκρατικό ιατρό-ιερέα στον μετα-ιπποκρατικό ιατρό-επιστήμονα έχει τις ρίζες της στη φυσική φιλοσοφία, που αποτελεί πνευματική κατάκτηση του ελληνικού πολιτισμού⁵. Ως πρόδρομος της επιστήμης, η φιλοσοφία αποτέλεσε μια καινοφανή πνευματική προσέγγιση για την εξήγηση της Φύσης χωρίς μύθους, αλλά με τη βοήθεια τόσο της αισθητηριακής εμπειρίας όσο και της φαντασίας, που στηριζόταν σε εμπειρικές αναλογίες και ορθολογικές υποθέσεις.

Στην πνευματική κληρονομιά του θρυλικού Κώου ιατρού ανήκει η Ιπποκρατική Συλλογή (Corpus), η οποία περιλαμβάνει ένα σύνολο κειμένων ιατρικής θεωρίας και πράξης. Κάποια από αυτά πιθανολογείται ότι τα έγραψαν ο ίδιος ο Ιπποκράτης και οι πρώτοι μαθητές του, αλλά τα περισσότερα θεωρούνται έργα μεταγενέστερων ιατρών, οι οποίοι μιμήθηκαν το χαρακτηριστικό γλωσσικό ύφος του πατέρα της επιστημονικής ιατρικής, που αντιστοιχούσε στην ιωνική διάλεκτο εμπλουτισμένη με δωρισμούς⁶.

Ο βιογράφος του Ιπποκράτη Σωρανός ο Εφέσιος (2ος μ.Χ. αιώνας), ο Μεθοδικός ιατρός που θεωρείται ο πατέρας της Γυναικολογίας και της Παιδιατρικής, καταγράφει ότι ακόμη και στην εποχή του υπήρχε διαφωνία σχετικά με την αυθεντικότητα όλων των συγγραμμάτων που έφεραν το όνομα του Ιπποκράτη και αναφέρει ότι δεν είναι εύκολη η διάκρισή τους σε αυθεντικά και νόθα⁷. Κάποια από τα κείμενα της Ιπποκρατικής Συλλογής περιέχουν αναχρονιστικά γλωσσικά ιδιώματα και αντικρουόμενες φιλοσοφικές απόψεις, γεγονός που

¹ Nutton V. The rise of medicine. Chapter in "The Cambridge illustrated history of medicine", Porter R. (ed)., p. 55-59, Cambridge University Press, Cambridge, UK, 1996.

² Edelstein L. Ancient medicine. Johns Hopkins University Press, Baltimore, USA, 1967.

³ Yajjakis C. Hippocrates of Kos, the father of clinical medicine, and Asclepiades of Bithynia, the father of molecular medicine. *In Vivo* 23:507–514, 2009.

⁴ Γιαπιτζάκης Χ. Ο Ιπποκράτης και η διαχρονική συμβολή του στην ιατρική γνώση και ορολογία. Πρακτικά 12ου Συνεδρίου «Ελληνική Γλώσσα και Ορολογία» (Αφιερωμένου στον Ιπποκράτη), Αθήνα, 7-9 Νοεμβρίου 2019.

⁵ Farrington B. Greek science: Its meaning for us. Spokesman Publications, Nottingham, UK, 2000.

⁶ Κίαροκας Μ.Σ. Hippocrates of Cos. p. 69-78, Heptalophos Publications, Athens, 2003.

⁷ Σωρανός. Ιπποκράτους γένος και βίος. Σωρανού Άπαντα 2. Εισαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια: Φιλολογική Ομάδα, Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα, 1996.

καταδεικνύει ότι συντάχθηκαν αρκετούς αιώνες μετά από τον πατέρα της κλινικής ιατρικής⁸. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το βιβλίο «Παραγγελίαι».

Το έργο «Παραγγελίαι»

Το βιβλίο «Παραγγελίαι» είναι ένα από τα ελάχιστα έργα της Ιπποκρατικής Συλλογής, που είναι αφιερωμένο στην ιατρική ηθική. Το βιβλίο περιέχει αφενός λατινισμούς και αφετέρου πολλές από τις επικούρειες και φιλόανθρωπες απόψεις του Ασκληπιάδη του Βιθυνού (124-40 π.Χ.), του ιδρυτή της Μεθοδικής ιατρικής και του πρώτου Έλληνα ιατρού που υπήρξε διάσημος στη Ρώμη⁹. Παραδείγματα επικούρειων όρων, που αναφέρονται στο έργο (στην ιωνική διάλεκτο) και είναι γνωστοί και από άλλα κείμενα είναι: «λογισμός», «αΐσθησις», «έναργής», «φαινόμενον», «ὑποληπτέον», «ῶφελίη», «φιλανθρωπίη» κλπ. Κατά συνέπεια, θεωρείται ότι είτε ο ίδιος ο Ασκληπιάδης είτε κάποιος από τους πρώτους μαθητές του ήταν ο συγγραφέας του βιβλίου¹⁰.

Οι «Παραγγελίες» είναι το μοναδικό ηθικό βιβλίο της Ιπποκρατικής Συλλογής στο οποίο δεν υπάρχουν μεταφυσικές, θρησκευτικές και μαγικές αναφορές, αλλά η ιατρική ηθική βασίζεται σε φυσιοκρατικές φιλοσοφικές βάσεις. Για τον συγγραφέα, στόχος της ιατρικής είναι η ωφέλεια των ανθρώπων, δηλαδή σύμφωνα με την Επικούρεια φιλοσοφία η αταραξία και η απουσία των ιατρών και των ασθενών. Στην αρχή του έργου λέγεται χαρακτηριστικά ότι «η θεραπεία είναι θέμα χρόνου, αλλά μερικές φορές και ζήτημα ευκαιρίας», ως αναφορά στην έννοια της οξείας νόσου («ἐν ὀξεί νοσήματι»), που εισήγαγε πρώτος ο Ασκληπιάδης. Στο τέλος του έργου αναφέρεται και η φροντίδα που οφείλει ο ιατρός στους χρονίως πάσχοντες («ἐν χρονίη νόσῳ»), όπως δίδαξε ο Ασκληπιάδης. Ο Βιθυνός ήταν ο πρώτος ιατρός που διατύπωσε τον διαχωρισμό των νοσημάτων σε «οξέα» και «χρόνια», κατά αντιστοιχία με τη ρήση του Επίκουρου για τους οξείς και χρόνιους πόνους^{11,12}. Ο Ασκληπιάδης αντιλήφθηκε ότι κάποια νοσήματα έχουν μικρή διάρκεια οπότε ο ιατρός θα πρέπει να δράσει γρήγορα ώστε να έχει την ευκαιρία να τα θεραπεύσει, ενώ κάποια άλλα είναι χρόνια και ανίατα, οπότε ο ιατρός θα πρέπει να φροντίσει για τις καλύτερες δυνατές συνθήκες διαβίωσης των ασθενών. Έτσι, ο Βιθυνός υπήρξε ο πρώτος ιατρός, που ασχολήθηκε συστηματικά με τα χρόνια νοσήματα.

Το κείμενο των «Παραγγελιών» υπογραμμίζει ότι η ιατρική πρακτική θα πρέπει να βασίζεται σε «εμπειρική παρατήρηση σε συνδυασμό με συλλογισμό και όχι σε θεωρίες» και σε «προφανή γεγονότα που μεταδίδονται στον νου μέσω των αισθήσεων», ακολουθώντας την επικούρεια προσέγγιση, που βασίζεται στην αισθητηριακή παρατήρηση και σε αναλογικούς συμπερασμούς βάσει σημείων. Περιλαμβάνει αρκετές επικούρειες απόψεις για την αρμόζουσα συμπεριφορά των ιατρών, η οποία θα πρέπει να χαρακτηρίζεται από το ενδιαφέρον για την ανακούφιση του πόνου και την ευχάριστη κατάσταση των ασθενών, από την ωφέλεια των πράξεων και όχι των επιτηδευμένων λέξεων, από την αποφυγή της αλαζονικής στάσης και της φανταχτερής εμφάνισης. Επιπλέον, περιέχει το επικούρειο κίνητρο της καλής θέλησης και της φιλίας προς όλους τους ανθρώπους: «Ὅπου υπάρχει φιλία για τον άνθρωπο (φιλανθρωπίη), υπάρχει και φιλία για την ιατρική τέχνη (φιλοτεχνίη)». Το κείμενο αναδεικνύει την επιστημονική και ανθρωπιστική βάση της ηθικής άσκησης της ιατρικής. Υπογραμμίζει τη διαχρονική διαφορά μεταξύ του φυσιοκράτη, φιλόανθρωπου και ωφέλιμου ιατρού (ἰητρός ἀγαθός) κατά αντιπαράθεση με τον φαντασιόπληκτο, ναρκισσιστή και επικίνδυνο λόγω άγνοιας ιατρό (ἀνίητρος ἀπάνθρωπος).

Τα ἄπαξ λεγόμενα στο έργο «Παραγγελίαι»

Τα ἄπαξ λεγόμενα είναι οι λέξεις που συναντώνται μόνο μία φορά σε ελληνικά κείμενα. Αξίζει να αναφερθούν αυτές οι μοναδικές λέξεις που απαντώνται στις «Παραγγελίες»¹³ με δεδομένη την ιδιαιτερότητα αυτού του βιβλίου, αφενός λόγω της συγγραφής σε ρωμαϊκό περιβάλλον στο οποίο ήταν διαδεδομένη η λατινική γλώσσα

⁸ Pollac K. Η ιατρική στην αρχαιότητα. Μετάφραση Α.Δ. Μαουροδής, σ. 145-149, Εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα, 2007.

⁹ Jones W.H.S. Philosophy and Medicine in Ancient Greece. Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1978.

¹⁰ Yarijakis C. Hippocrates of Kos, the father of clinical medicine, and Asclepiades of Bithynia, the father of molecular medicine. ο.π. 511.

¹¹ Επίκουρος. Κύρια Δόξα IV: «Οὐ χρονίζει τὸ ἀλοῦν συνεχῶς ἐν τῇ σαρκί, ἀλλὰ τὸ μὲν ἄκρον τὸν ἐλάχιστον χρόνον πάρεστι, τὸ δὲ μόνον ὑπερτεῖνον τὸ ἡδόμενον κατὰ σάρκα οὐ πολλὰς ἡμέρας συμμένει. αἱ δὲ πολυχρόνιοι τῶν ἀρρωστίων πλεονάζον ἔχουσι τὸ ἡδόμενον ἐν τῇ σαρκί ἢ περὶ τὸ ἀλοῦν». «Δεν διαρκεί ο πόνος του σώματος συνεχῶς, ἀλλὰ ο μὲν ἀκρότατος πόνος ὑπάρχει ἐλάχιστο χρόνο, ο δε πόνος που υπερβαίνει την ἡδονή του σώματος δεν ἐπιμένει πολλές ἡμέρες. Οἱ δε πολυχρόνιες ἀρρώστιες ἔχουν πλεονάζουσες τις ἡδονές στο σώμα σε σχέση με τους πόνους».

¹² Yarijakis C. Hippocrates of Kos, the father of clinical medicine, and Asclepiades of Bithynia, the father of molecular medicine. ο.π. 511.

¹³ Martin E.B. Jr. The virtuous physician. *Journal of Interdisciplinary History of Ideas* 2:2-39, 2012.

και αφετέρου λόγω της χρήσης πιθανών επικούρειων όρων, που ίσως υπήρχαν σε χαμένα έργα του Επίκουρου ή άλλων Επικούρειων φιλοσόφων.

Τα άπαξ λεγόμενα είναι:

1. **Προπαθής**: εκείνος που πάσχει προηγουμένως («ή αἴσθησις προπαθής», Παραγγελία 1).
2. **Καταφορή**: καταβίβαση, κατανόηση («καί τὴν καταφορὴν ἐκ τῶν φαινομένων μεθοδεύη», Παραγγελία 1).
3. **Προμύσσω**: εκμεταλλεύομαι, απομυζώ («κρέσσον οὖν σωζόμενοισιν ὄνειδίζειν ἢ ὀλεθρίως ἔχοντας προμύσσειν», δηλαδή «καλύτερα λοιπόν να ντροπιάζει ανθρώπους που έχει σώσει παρά να εκμεταλλεύεται εκείνους που βρίσκονται σε κρίσιμη κατάσταση», αφού ο καλός ιατρός δεν ζητά αμοιβή προτού φροντίσει τον ασθενή, ιδίως σε οξεία νόσο, Παραγγελία 4).
4. **Ἡδελφισμένος**: αδελφοποιημένος («ἡδελφισμένος ἱητρός» Παραγγελία 5).
5. **Εὐδοκίη**: φιλική διάθεση, εὐνοία («παρεοῦσαν εὐδοκίην», Παραγγελία 6).
6. **Ἐκ ποδὸς ὑψεύμενοι**: «ἀπὸ το πόδι ανυψωμένοι», φτασμένοι αιφνίδια στην κορυφή («οὔτοι ἀνίητροι ἐόντες, ἐκ ποδὸς ὑψεύμενοι», Παραγγελία 7).
7. **Καταχλιδέω**: επιδεικνύω χλιδή («καταχλιδεῦσι καταμεμεληκότες τὰ τῆς τέχνης», δηλαδή οι κακοί ιατροί «επιδεικνύουν χλιδή παραμελώντας τελείως τα θέματα της ιατρικής τέχνης», Παραγγελία 7).
8. **Διαντίζομαι**: εξαντλούμαι («διαντίζονται περὶ μισθαρίων», Παραγγελία 7).
9. **Κατασιλλαίνω**: περιγελώ («μηδέποτε φιλονικέειν προσκυρρέοντας ἀλλήλοισι καὶ κατασιλλαίνειν», δηλαδή οι ιατροί που εξετάζουν μαζί έναν ασθενή «ποτέ δεν πρέπει να φιλονικούν ούτε και να περιγελούν ο ένας τον άλλο», Παραγγελία 8).
10. **Μινύθημα**: ελάττωση («παρὰ γὰρ φύσιν τὸ μινύθημα», Παραγγελία 9).
11. **Εὐχαρίη**: ευχαριστία («εὐχαρίην δὲ οὐ περὶ αἰρέω», Παραγγελία 10).
12. **Ἱστοριευμένη**: αποκτημένη μετά από έρευνα («φιλοπονήην μετὰ πόνου ἱστοριευμένην», Παραγγελία 12).
13. **Ματαιοκοποίη**: ματαιοπονία («κρηφῆνος ματαιοκοποίην», Παραγγελία 12).
14. **Φιλαλυστέος**: αυτός που αρέσκεται να ταραζεται («κατηχήσιός τε ἰδιωτέων φιλαλυστέων», Παραγγελία 13).
15. **Διαζηλευόμενος**: ανταγωνιζόμενος («ἐκ μεταφορῆς διαζηλευομένου», Παραγγελία 13).
16. **Μεθυστέρησις**: η μεταγενέστερη έλευση («μεθυστέρησιν δογμάτων ἱστορίας», Παραγγελία 13).
17. **Ξυμπάθησις/συμπαθειή**: συμπάθεια, όμοιο συναίσθημα («ξυμπάθησις ὑπὸ λύπης ἐοῦσα ὀχλεΐ, ἐξ ἐτέρου συμπαθείης τινὲς ὀχλεῦνται» δηλαδή «η συμπάθεια που προέρχεται από λύπη ενοχλεί, από τη συμπάθεια για τον άλλο κάποιοι υποφέρουν», Παραγγελία 14).
18. **Ὑποπαραίτησις**: δικαιολογία («φιλοπονήης κραταιῆς ὑποπαραίτησις», Παραγγελία 14).

Από τα παραπάνω άπαξ λεγόμενα, υπάρχουν αρκετές έννοιες που έχουν προφανή επικούρεια χροιά (π.χ. εὐδοκίη, εὐχαρίη, συμπαθειή, ματαιοκοποίη), αφού αντίστοιχες λέξεις απαντώνται στα σωζόμενα έργα του Επίκουρου και των μαθητών του. Αξιοσημείωτη είναι η λέξη προπαθής, η οποία αφενός αναφέρεται σε μία φράση («ή αἴσθησις προπαθής», Παραγγελία 1), που σχετίζεται με το πρώτο κριτήριο αλήθειας των Επικουρείων, τις αισθήσεις, και αφετέρου συνδυάζει δύο άλλα επικούρεια κριτήρια αλήθειας, δηλαδή τα πάθη (συναισθήματα) και τις προλήψεις (έννοιες), που έπονται των αισθήσεων.

Σημασία του έργου «Παραγγελίαι»

Το κείμενο του έργου «Παραγγελίαι» αναδεικνύει την επιστημονική και ανθρωπιστική βάση της ηθικής άσκησης της ιατρικής. Δεν επικαλείται τη βοήθεια θεϊκών δυνάμεων, όπως άλλα ηθικά έργα της Ιπποκρατικής Συλλογής (π.χ. «Ὁρκος» και «Περὶ εὐσχημοσύνης»), αλλά αναφέρεται στην προσωπική ευθύνη κάθε αγαθού ιατροῦ με στόχο την κοινή ωφέλεια των ασθενῶν και τη δική του.

Στο κείμενο των «Παραγγελιών» υπάρχει η διάσημη φράση που συνδυάζει τη φιλανθρωπία και τη φιλοτεχνία: «Ὅπου υπάρχει φιλία για τον ἄνθρωπο, υπάρχει και φιλία για την ιατρική τέχνη» («ἦν γὰρ παρῆ φιλανθρωπία, πάρεστι καὶ φιλοτεχνία», Παραγγελίαι 6). Η φιλία για κάθε ἄνθρωπο, η φιλανθρωπία, ἦταν βασικό χαρακτηριστικό του Επικούρου κατά τον βιογράφο του Διογένη Λαέρτιο¹⁴, αλλά και γενικότερα των Επικουρείων¹⁵. Επιπλέον, η επωφελής φιλοτεχνία (αγάπη για την τέχνη με στόχο την ωφέλεια) είναι συνήθης προσέγγιση των Επικουρείων¹⁶, οι οποίοι αναφέρονται στον αγαθό φιλόσοφο¹⁷, στον αγαθό οικονόμο¹⁸, στον αγαθό ποιητή¹⁹ κλπ.

Ο αγαθός ιατρός των «Παραγγελιών» είναι ο φιλόσοφος-επιστήμονας, που ακολουθεί την ηθική που βασίζεται στη φύση του ανθρώπου (τη βιολογία του) και στοχεύει στην ωφέλεια του ανθρώπου (την ευδαιμονία του, δηλαδή κατά τους Επικουρείους την απονία και την αταραξία). Θα μπορούσε κάποιος να διατυπώσει αυτή την ηθική προσέγγιση της ιατρικής πράξης με τον σύγχρονο όρο «βιοηθική» (βιολογική ηθική). Σε αντίθεση με τις απόλυτες εντολές του ιατροῦ-ιερέα του «Ὁρκου», ο ιατρός-φιλόσοφος των «Παραγγελιών» είναι ἕνας ανθρωπιστής που παραδέχεται ότι δεν γνωρίζει τα πάντα, αλλά ταυτόχρονα προτρέπει τους συναδέλφους του να φερθούν με καλοσύνη χρησιμοποιώντας όσο καλύτερα μπορούν αυτά που γνωρίζουν μέσω της επιστημονικής παρατήρησης²⁰.

Ο ελληνικός πολιτισμός, που δημιούργησε μέσω του Ιπποκράτη τις βάσεις της επιστημονικής ιατρικής ως συνέπεια της φιλοσοφίας²¹, στο απόγειο της φιλοσοφικής πορείας του κατέθεσε, μέσω των «Παραγγελιών», τις ηθικές βάσεις της ιατρικής πράξης, που έχουν διαχρονική αξία και εξακολουθούν να εμπνέουν όσους σύγχρονους ιατροὺς σέβονται τους εαυτούς τους και τους συνανθρώπους τους.

Επιλεγμένη Βιβλιογραφία

Γιαπιτζάκης Χ. Ο Ιπποκράτης και η διαχρονική συμβολή του στην ιατρική γνώση και ορολογία. Πρακτικά 12ου Συνεδρίου «Ελληνική Γλώσσα και Ορολογία» (Αφιερωμένου στον Ιπποκράτη), Αθήνα, 7-9 Νοεμβρίου 2019.

Φιλόδημος. Περὶ Παρρησίας: Επικούρεια Ψυχοθεραπεία. Εισαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια: Χ. Γιαπιτζάκης, Εκδόσεις Θύραθεν, Θεσσαλονίκη, 2016.

Jones W.H.S. Philosophy and Medicine in Ancient Greece. Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1978.

Martin E.B. Jr. The virtuous physician. *Journal of Interdisciplinary History of Ideas* 2:2-39, 2012.

Yarujakis C. Hippocrates of Kos, the father of clinical medicine, and Asclepiades of Bithynia, the father of molecular medicine. *In Vivo* 23:507-514, 2009.

¹⁴ Διογένης Λαέρτιος X 10: «καθόλου τε ἢ πρὸς πάντας αὐτοῦ φιλανθρωπία».

¹⁵ Διογένης Οἰνοανδεύς Απ. 3, στήλη 5: «φιλόανθρωπον καὶ τοῖς παραγενομένοις ἐπικουρεῖν ξένοις».

¹⁶ Φιλόδημος. Περὶ παρρησίας, 68: «ποικίλης τε φιλοτεχνίας οὔσης, οἷαν ἐπεσημνήμεθα».

¹⁷ Επικούρος. Περὶ φύσεως, 14.40: «τὸ εὖ φιλοσοφεῖν οἰκεῖον εἶναι τοῦ συνάψαντος τὸ σύμφωνον αὐτῷ καὶ ἀκόλουθον».

¹⁸ Φιλόδημος. Περὶ οικονομίας, XX: «τὴν ὑπάρχουσαν ἡμῖν πρόληψιν περὶ ἀγαθοῦ χρηματιστοῦ».

¹⁹ Φιλόδημος. Περὶ ποημάτων, II.30: «κριθήσεται ποητὴς ἀγαθὸς ἐπὶ τῇ φροντιστείᾳ».

²⁰ Martin E.B. Jr. The virtuous physician. ο.π. 37.

²¹ Γιαπιτζάκης Χ. Ο Ιπποκράτης και η διαχρονική συμβολή του στην ιατρική γνώση και ορολογία.